

“İslam ve Bilim”e bir eleştiri üzerine

Divân dergisinin ilk sayısında yer alan “İslam ve Bilim” (1996/1 s. 67-83) ile yine aynı sayıda yer alan “İslami Epistemoloji Üzerine” (s. 159-164) adlı yazılarımızla ilgili olarak İhsan Fazlıoğlu'nun bu sayıda yayımlanan

eleştirisine cevabımız aşağıdadır. Önce Fazlıoğlu'nun “İslam ve Bilim” başlıklı yazımızla ilgili bazı tesbit hatalarından başlamak istiyorum:

İlm kavramının, “ilmu'd-dîn”/“ilmu'd-dunyâ” şeklinde ikiye ayrılması ve bu kavram ikilisinin Kur'an ve hadislerde bulunmaması dolayısıyla bu bölünmenin müslümanlar tarafından sonradan oluşturulmuş olduğu bir gerçektir. Bu kavramsal bozulmanın tam olarak hangi tarihte ortaya çıktığı önemli değildir, Kur'an ve hadislerde bulunmadığı önemlidir.

“Bu kavramsal bölünme ilimlerin sınıflandırılmasıyla ilgili olmayıp, kelimciler tarafından belli amaçlarla oluşturulmuştur” derken kelimcilerin bu konudaki iyi niyetlerini kasetmişim. Bunlardan biri “dini felsefi etkilerden korumak” şeklinde ifade edilebilir. Nitekim Gazali de *el-Munkizu mine'd-dalâl* isimli kitabında buna işaret etmektedir.

“Bu ayırım dünya ilimlerinin gerekliliğinin tartışılmasına yol açmıştır” ifadesi bizim değildir. Bizim söylediğimiz şudur: Bu ayırım “dünya ilmi” sayılan fizik, kimya, astronomi, matematik ve mantık gibi bilimlerin gerekliliğinin tartışılmasına yol açmıştır. Bu iki ifade arasında bizim açımızdan önemli bir fark var; çünkü biz böyle bir bölünmeyi zaten kabul etmiyoruz.

Fazlıoğlu'nun Câbir bin Hayyân'dan (y. 721-805) verdiği pratik amaçlı sınıflandırma örneği kelimcilerin itikad amaçlı sınıflandırmalarından tamamen farklıdır. İbni Heysem'den (y. 965-1051) verdiği ifade de konuyla alakasızdır, çünkü bu ifadede “din ilmi”, “dünya ilmi” ibareleri geçmemektedir. İslam düşünce tarihinde din-ilmi/dünya-ilmi sınıflandırması başlangıçta sırf pratik amaçlı olarak ortaya atılmış olsa bile kavramsal olarak yanlış bir sınıflandırmadır ve Kur'an'la bize gelen gerçeklik kavramı ile bağdaşmamaktadır. Bizim çalışmamızın başlangıç noktası sağlam temellere dayanmaktadır, çünkü biz, Kur'an'da konuyla ilgili kavramlar üzerine yaptığımız bir incelemeden sonra bu kavramsal bozulmaların farkına varmış bulunuyoruz. İslam düşünce tarihinde bazı müslüman düşünürlerin veya düşünce ekollerinin bu yanlışlıkları yapmış olması bunları yanlış olmaktan kurtarmıyor.

Kelimciler arasında çeşitli düşünce farklılıkları bulunduğunu biliyoruz, an-

cak sonuçta yüzyıllar içinde Müslümanların fikrî, siyasî ve sosyal hayatında etkin olan anlayışları, bu farklı düşüncelerden birinin toplumu yönlendirmede ön plana çıkarılmasıyla şekillenmiştir. Bu şekillenme Kur'an'daki kavramsal yapıya uymamaktadır, ve bu yanlışlık hâlâ da devam etmektedir.

Fazlhoğlu, fizik, kimya gibi bilimlerin İslam tarihinde hiçbir zaman gereksiz olduğundan dolayı [sayıldığından dolayı -Ş.K.] ihmal ve tecrit edildiğini gösterecek bir örnek mevcut olmadığını söylüyor. Peki öyleyse, müslümanlar başlangıçta bu bilimlerde çok önemli deneysel çalışmalar yaptıkları halde, ve hatta bu bilimlerde uygulanan araştırma metodolojisini geliştirmiş oldukları halde neden ve hangi motivasyonla bu çalışmalarını terk ettiler? Bugün bile müslümanların büyük bir çoğunluğunun aynı menfi tutumu devam ettirmeleri nasıl açıklanacak?

Heidegger'den verilen alıntıyla ilgili olarak, Fazlhoğlu'nun ayrıca ortaçağda İslam dünyasında felsefe ve bilim kavramlarının birbiriyle içiçe olduğunu da bilmediği anlaşılıyor. Bu konuda da söylenecek çok şey var ama şimdilik kendisine İbni Rüşd'ün **Faslu'l-makâl** isimli eserini okumasını tavsiye edebiliriz.

Fazlhoğlu: "Neticede ilim ve felsefe Kelamcılar tarafından küçük görülmemiştir," diyor. Kendisine Gazali'nin **el-Munkizu mine'd-dalâl** ve İbni Rüşd'ün **Tehâfutu't-tehâfut** kitaplarını dikkatle okumasını, ve bu iki düşünürün kitaplarında kimlerin görüş ve davranışlarını eleştirdiklerini anlamaya çalışmasını tavsiye ederiz. Herhalde Gazali ve İbni Rüşd'ün kendi yaşadıkları dönemde çevreleri hakkında yanlış tesbitlerde bulduklarını düşünmeyecektir.

Aslında, Eş'arî kelamcılarının savunduğu ve Kur'an'daki iki ayeti yanlış anlamalarından kaynaklanan sürekli yaratma akidesi (ki Kur'an'da konuyla ilgili birçok ayetle çelişmektedir) deneysel bilimlerde araştırma yapmayı anlamsız kılmaktadır. Bunun neden böyle olduğunu anlayabilmek için biraz mantık ve fizik bilmek yeterlidir. İbni Rüşd, Gazali'nin ve Eş'arî kelamcılarının bu çok önemli hatasını **Tehâfutu't-tehâfut** kitabında ele almış ve müslümanları bu konuda ciddi bir şekilde uyarmıştır. Bu konu başlı başına bir araştırmayı gerektirecek kadar önemlidir.

Burada kısaca söyleyebileceğimiz şudur: Yaklaşık 15 asırlık süreçte Müslümanların sadece bilgi ve gerçeklik (*ilm* ve *hakk*) kavramları değil, aynı zamanda yaratma ile ilgili kavramları (*emr*, *haleka*, *ce'ale*, *sevvâ*, *savvera*, *nebe-te*, *besse*, *fetara*, vs.), ruh ve nefle ilgili kavramları (*emr*, *akl*, *rûh*, *nefs* ve *hevâ*) ve siyasî muhtevalı kavramları da (*ümme*, *millet*, *dîn*, *kavm* gibi) Kur'an'daki kavramlardan farklı hale gelmiştir. Bu kelimeler üzerine yaptığımız incelemeler müslümanların, bu kavramsal bozulma içinde Kur'an'daki birçok ayeti anlamaktan ne kadar uzak olduklarını ve dolayısıyla Kur'an'a dayalı bir düşünce sistemi geliştirmekten halen ne kadar uzak olduklarını göstermektedir. Bizim bu iki yazımız, bugün müslümanların içinde buldukları durumun, İslam düşünce tarihinde oluşturulmuş bulunan bu yanlışlıkların sonucu olarak ortaya çıktığını anlatmaya çalışmaktadır.

Fazlhoğlu, "İbni Rüşd örneği Meşşâî Felsefeye alınan bir tavrı gösterir" di-

yor. Peki bu tavrı kim aldı? İbni Rüşd'ü kim idam ettirmeye kalktı ve eserlerini kimler yaktırdı? Bugün bile İbni Rüşd'ün birçok müslüman yazar ve düşünür (?) tarafından adeta afaroz edilmiş olması aynı anlayışın hala devam ettiğini göstermiyor mu? Gazali'nin eserleri için de benzer bir tavrın alınmış olması açıklama değildir. Ayrıca İbni Rüşd'ün başına gelenleri münferit bir olay sayamayız, çünkü o, İslam düşünce tarihinin, Gazali ile birlikte en büyük iki simasından biridir. 800 yıldır da, İslam dünyasında bu iki düşünürün ele aldıkları konuları cesaretle ele alıp aynı düzeyde bir eser verecek başka biri çıkmamıştır. İbni Rüşd'e yapılanlar elbette diğer düşünen müslümanlar için cesaret kırıcı kötü bir örnek olmuştur.

Fazlhoğlu, bizim Sarton ve Huff gibi batılı bilim tarihçilerinin eserlerinden alıntılar yapmamızı eleştiriyor. Verdiğimiz referanslarda başka batılı ve müslüman bilim tarihçilerinin eserlerinin isimleri de vardı. Batılı tarihçilerin eserlerini referans vermek zorunda kaldığımızı belirtmeliyiz; çünkü müslümanlar henüz bu konularda maalesef hâlâ güvenilir eserler ortaya koyabilmiş değildir. Ayrıca, batılı bilim tarihçi ve felsefecilerinin eserlerini okurken, bunların bazı yanlışları yanında bazı gerçekleri dile getirdiklerini de inkar etmemiz gerekmiyor; çünkü bizim dinimiz gerçeğin dinidir (= *dînu'l-hakk*).

Osmanlı Medeniyeti konusunda söylediklerine gelince: Osmanlılar elbette müslüman bir ümmet olarak (= *ümmeden müslime*) ahlak, adalet, siyaset, sanat, edebiyat, mimari ve teknoloji alanlarında çok zor işleri başarmışlardır. Deneysel bilimlerde ise aynı derecede başarılı olduklarını söylemek mümkün değildir. Onların en başarılı olduğu alan da siyasi idare olarak gösterilebilir. Bu konuda da bütün dünyaya hâlâ birşeyler öğretebilecekleri muhakkaktır. Bugünkü müslümanların kendilerini hâlâ Osmanlıların devamı gibi görmelerindeki tutarsızlığı anlamak için, Cumhuriyet devrinde İstanbul'da yaptırmış oldukları camilerin içler acısı görüntüsüne bakmak yeterlidir. Osmanlı döneminde yapılan en küçük bir semt camiindeki ahengi bunlardan hiçbirinde görmek mümkün değildir.

Fazlhoğlu, İslam bilim tarihinde orijinal ilmi çalışmaların önemli bir kısmının Gazali (1058-1111) sonrası dönemde vuku bulduğunu söylüyor. Bu da yazarın, İslam matematik, fizik ve kimya tarihinde bazı önemli şeyleri bilmediğini gösteriyor. Harzemi (y. 780-850) Gazali'den çok önce cebiri geliştirmiş bulunuyordu. Müslümanlar, İbni Heysem'le (y. 965-1051) birlikte fizikte ve İbni Sina (y. 980-1037) ile birlikte kimyada zaten Helenistik geleneği çoktan aşmış ve bilim tarihinde ilk defa deney, gözlem ve ölçmeye dayalı bir araştırma metodolojisi geliştirmiş bulunuyordu. İslam dünyasında daha sonraki dönemde (14. ve 15. yüzyıllarda) zirvesine ulaşan astronomi çalışmaları üzerine Gazali'nin ne derece etkili olduğunun araştırılması gerekiyor.

Önceki yüzyıllarda medreselerde "fen bilimlerinin" öğretilmemiş olması önemli değildir, çünkü bu tür bilimlerin ve tıbbın araştırıldığı ve uygulandığı kurumlar (rasathaneler ve hastaneler) vardı. Fatih Sultan Mehmed zamanında bunların Osmanlı medreselerinde tedris edildiği, daha sonra medreselerden kaldırıldığı Katip Çelebi tarafından ifade edilmektedir. Herhalde Ka-

tip Çelebi'nin Osmanlı Medresesi hakkındaki müşahedelerini inkar edecek durumda değiliz.

Netice

Bizim bu iki yazımızda üzerinde durduğumuz hususlar, temelde İslam Medeniyetinin birincil kaynağı olan Kur'an'daki *kavram sisteminden* tarih içinde müslümanların uzaklaşmış olduğu gerçeğine dayanmaktadır. Bu temel kavramların hangi merhalelerden geçerek bozulduğu ve bugünkü haline dönüştüğü konusundaki bilgilerimiz ayrıntılarda eksik olabilir. Ama eğer, bunların müslümanlar tarafından bozulmuş olduğunun hâlâ farkında olamıyorsak o zaman çok ciddi zihinsel problemlerimiz var demektir. Bu iki yazının amacı da bu konudaki gerçeklerin daha derinlemesine araştırılması için bir teşvik ortamı oluşturmaktır.

Yeni bir medeniyet kurulacaksa (ki müslümanların bugünkü halini, adalet krizi içindeki hukuk düzenlerini, çarpık şehirleşme ve çarpık çevre anlayışı içindeki hayat tarzlarını "medeniyet" olarak vasıflandırmak mümkün değildir), bu ancak bu medeniyetin temel kavramlarına (mesela bir başlangıç olarak gerçeklik, bilgi ve adalet kavramlarına) sahip çıkmakla olacaktır.

Fazlıoğlu'nun medeniyetlerde kavramların gelişimi için verdiği şema İslam medeniyeti için geçerli değildir. Ayrıca diğer medeniyetler için geçerli olduğu da şüphelidir. Örnek olarak "demokrasi" kavramı batıda sürekli değişmeye uğramış ve hâlâ da uğramaktadır. İslam medeniyetinde ise birçok kavramın zaman içinde olgunlaşması değil bozulması söz konusudur. Bu medeniyetin yeniden hayat bulması, "Güzel söz kökü sabit dalları göklere yükselen bir ağaç gibidir" (İbrâhîm, 14/24) ayetindeki köklerine kavuşması ile olacaktır. Ancak, bu temel kavramlara dönmek ve onların hangi çerçeveler içinde anlamlı olduğunu araştırmak son derece zahmetli ve dikkat isteyen bir çalışmayı gerektirmektedir. Bundan ne demek istediğimizi de ancak böyle bir gerekliliği hissetmiş olup bu yönde çalışmalar yapmış olanlar anlayacaktır.

Araştırma, birtakım cisimleri bir yerden alıp bir yere koymak, bir takım kitapları bir dilden diğerine çevirmek veya bunları ezberlemek değildir. Bunların, buldukları uzay/zaman alanındaki diğer olayları nasıl etkilediklerini anlamaya çalışmaktır.

Son olarak, yazarın, "Eğer Kur'ân-ı Kerîm'de bulunan kavramları temel alıp 'bilimsel ve felsefi düşünce' üretilecekse, müslümanlar hiçbir zaman varlık felsefesi yapamayacaklar demektir, çünkü 'varlık' anlamına gelen *vücûd* kavramı Kur'ân-ı Kerîm'de yoktur ..." sözüne gelince, böyle bir şeyi ancak Kur'an'da bir gerçeklik (= *hakk*) kavramı olduğundan haberi olmayanlar, ve "varlık" ve "gerçeklik" kavramları arasındaki gramatik ilişkiden haberi olmayanlar söyleyebilir. Mensubu olduğunu zannettiği medeniyetin temel kaynağının en temel kavramlarından haberi olmadan o medeniyetin savunuculuğunu yapmaya kalkanlara daha ne söylenebileceğini okuyucularımızın takdirlerine bırakıyorum. Vesselam.